

REFLEXIA SVÄTOPLUKOVEJ SMRTI V RÁMCI SLOVENSKEJ UMELECKEJ PRÓZY

DOMINIK VANČO

VANČO, Dominik: *Reflection of Death of Svatopluk in Slovak Artistic Prose*, 2024, Vol. 6, Issue 2, pp. 51 – 62.
DOI: 10.17846/CEV.2024.06.2.51-62.

ABSTRACT: The ruler of Great Moravia Svatopluk is one of the most outstanding personalities of Central European space in the 9th century. His death led to a relatively quick decline and demise of the Great Moravian Empire so it can be seen as a historical milestone. Medieval chronicles record legends and myths depicting different versions of his death. The paper focuses on the reflection of Svatopluk's death within the texts of Slovak literature. Individual authors work with this motive differently. We notice the intertextual connections of modern texts with medieval narrative sources.

KEYWORDS: Svatopluk. Death. Prose. Intertextuality. Slovak literature.

SVÄTOPLUKOVA SMRŤ AKO PREDMET STREDOVEKÝCH NARAČNÝCH PRAMEŇOV

Veľkomoravský panovník Svätopluk patrí medzi najvýraznejšie osobnosti stredoeurópskeho priestoru v 9. storočí. Jeho úmrtie, ktoré sa datuje rokom 894, viedlo k relatívne rýchlemu úpadku a zániku Veľkomoravskej ríše, preto ho možno vnímať ako historický medzník. Išlo o zásadnú udalosť, ktorá zaujala už dobových kronikárov.¹ Neskôr sa posledné roky Svätoplukovho života a následná smrť stali predmetom rôznych povestí, legend či mýtov, ktoré dnes poznáme vďaka zápisom v stredovekých kronikách a literárnych pamiatkach najmä uhorskej, českej a byzantskej proveniencie.² Tieto tradované naračné pramene predstavujú jeden zo základných pilierov veľkomoravskej, konkrétne v tomto prípade svätoplukovskej, kultúrnej tradície. Tá našla svoj výraz o niekoľko storočí aj na poli umeleckej literatúry. Zhruba od obdobia národného obrodovania až do súčasnosti vznikali, resp. naďalej vzniká pomerne rozsiahly korpus literárnych diel, ktoré medzitextovo nadväzujú na spomínané pramene³, čím sa vytvára kontinuita v diachrónej perspektíve minulosti a dneška. V ostatných desaťročiach možno tiež spozorovať zvýšený záujem

¹ Ide o záznamy vo východofranských *Fuldských letopisoch* a v západofranskej kronike opáta Regína z Prümü. Tieto pramene sa síce rozchádzajú v otázke hodnotenia Svätoplukovej osobnosti na osi negatívne – pozitívne, no zhodujú sa v konštatovaní relatívne rýchleho rozvratu ríše, ktorý nastal bezprostredne po jeho smrti. *Fuldské letopisy* komentujú tieto udalosti nasledovne: „Avari, ktorí sa nazývajú Uhrami (t. j. Maďarmi), v tom čase prešli za Dunaj a spôsobili mnohé nešťastia. Celkom vyvražďili totiž chlapov a staré ženy, iba mladé dievčatá ako dobytok na ukávanie vášne vláčili so sebou a celú Panóniu až do základov spustošili“ (Ratkoš 1964, 110). Regino v tejto súvislosti priamo spomína aj neúspešnú vládu Svätoplukových synov: „jeho ríšu krátky čas nešťastne spravovali jeho synovia, kým Maďari všetko až do základu vyplienili“ (ibid., 150).

² Existenciu ústne tradovaných naračných prameňov so svätoplukovskou tematikou na území dnešného Slovenska v danom období môžeme teda iba predpokladať na základe nepriamych dôkazov, medzi ktoré patria práve zachované zmienky v spomínaných kronikách (Pauliny 1983, 18).

³ Ide o súbor textov naprieč druhovo-žánrovým spektrom. Prehľad týchto lyrických, epických i dramatických literárnych diel je dostupný vo výberových antológiách: Rudolf Krajčovič: *Veľká Morava v tisícročí* (1985); Peter Liba a Silvia Lauková *Svätý Cyril a Svätý Metod v slovenskej literatúre* (2012) a *Medzi trvaním a dejinami* (2013).

vedy kriticky reflektovať tieto zachované pamiatky a charakterizovať ich fungovanie v dobovom kontexte.⁴

V rámci súboru stredovekých povestí tematizujúcich Svätoplukovu smrť sa objavujú jej viaceré verzie. V dielach slovenskej literatúry sa ako pretexty najčastejšie vyskytujú tri z nich, ktoré teraz bližšie charakterizujeme. Ich vzájomné odlišnosti môžu vyplývať z rozdielneho kultúrneho prostredia, v ktorom boli zaznamenané. Zapisovatelia ich mohli prispôbovať vlastným cieľom, ktoré sa vytvorením daného textu snažili dosiahnuť. V tejto súvislosti sú teda relevantnými otázkami, pre koho je text určený a aká je intencia textu. Ako prvú spomenieme povesť o troch Svätoplukových prútoch, ktorú zapísal v polovici 10. storočia byzantský cisár Konštantín Porfyrogenetos vo svojom diele *O spravovaní ríše*. Jadro tejto povesti spočíva v úsilí Svätopluka poslednýkrát poučiť svojich synov predtým, než zomrie. Jeho posolstvom je priama výzva na súdržnosť a vzájomnú spoluprácu. Súčasťou tejto povesti je aj zmienka o následnej nesvornosti bratov, ktorá vyústila k zániku ríše: „Keď potom po smrti tohto Svätopluka jeden rok v mieri pretrvali, povstala medzi nimi škriepka i roztržka a jeden proti druhému podnikli vnútornú vojnu“ (Krajčovič 1985, 47). Samotný motív lámania troch prútov má orientálny pôvod, je teda nepôvodný. Autor text zrejme adresoval svojmu synovi a tento motív iba adaptoval na pomery Veľkomoravskej ríše (Ratkoš 1988, 121).

Dalšiu verziu Svätoplukovej smrti sprostredkúva tzv. zoborská povesť, ktorá sa zachovala v tradícii českých kronikárov. Kosmas pravdepodobne zaznamenal túto povesť priamo v Nitriansku na ceste do Ostrihomu (Steinhübel 2016, 263). Svätopluk v nej tajne opustil vojsko, zabil koňa, zbavil sa meča a panovníckeho oblečenia. Následne sa rozhodol stráviť posledné roky života v anonymite zoborského kláštora, kde ako pustovník a kajúcnik prehodnocuje a ľutuje svoje skutky. Svoje meno prezradil prítomným mníchom až v momente smrti. V istých modifikáciách sa táto povesť objavila aj v neskorších kronikách Dalimila a Přibíka Pulkavu. V kontexte českého kultúrneho prostredia sa naračné jadro povesti využívalo na posilnenie myšlienky o prenesení kráľovskej koruny z Moravy do Čiech.⁵ Explicitne to možno vidieť napríklad v úryvku z *Dalimilovej kroniky*: „Tuto chci do moravské kroniky málo jíti, abych mohl slíčnějie k své řeči přijíti, kako jest koruna z Moravy vyšla; pověděť, kako jest z té země Čechóm přišla“ (Krajčovič 1985, 54). Oproti Kosmovej verzii možno u Dalimila sledovať aj vplyv rytierskej dvornej kultúry, keďže sa využívajú motívy rytierskeho zápasu medzi Svätoplukom a cisárom. U Přibíka Pulkavu, ktorý sa striktnejšie pridáva Kosmovej verzii, sa zase motivické jadro rozširuje o rozprávanie týkajúce sa Svätoplukovho syna, ktorý sa dostal do sporu s Metodom, čo je však chronologicky nepresné. Dôležité však je, že vo všetkých troch spomenutých českých verziách zoborskej povesti počnúc Kosmom je zmienka o rozpade ríše po Svätoplukovej smrti: „Jeho říšu krátky čas spravovali jeho

⁴ Tejto problematike sa venuje Ján Tibenský v štúdiu *Velkomoravská a cyrilometodská tradícia v živote slovenskej feudálnej národnosti* (1963), Matúš Kučera v štúdiu *Velká Morava a slovenské dejiny* (1985), z novších prác možno spomenúť kapitolu *Svätopluk – panovník Slovanov* v 3. vydaní monografie Richarda Marsinu *Metodov boj* (2012), taktiež kapitolu *Povesti o Svätoplukovi a Moravcovi* v 2. vydaní publikácie Jána Steinhübelu *Nitrianske kniežatstvo* (2016) a rozsiahlu publikáciu Martina Homzu a kolektívu *Svätopluk v európskom písomníctve* (2013).

⁵ Tento názor vyslovil už Ján Tibenský: „českí stredovekí kronikári začínajú privlastňovať a politicky zúžitkovať cyrilometodský a veľkomoravský odkaz pre český štát – kronikár Dalimil konštruuje učenie o prenesení koruny z kráľa moravského na kráľa českého“ (Tibenský 1963, 69). Podrobnejší rozbor intencionality českých kroník v spojitosti so Svätoplukom ponúka najmä Martin Homza (2013, 89 – 101), no i Marek Vadrna, ktorý okrem iného taktiež konštatuje: „Kosmas tu položil myšlienkový základ neskoršie formulovanej doktríny o ‚prenesení kráľovstva‘ (translatio regni) z Moravy na Čechy“ (Vadrna 2013, 239).

synovia, no nie veľmi šťastne. Sčasti ju zabrali Maďari, sčasti východní Nemci, sčasti ju Poliaci až do základu nepriateľsky vyplienili“ (Ratkoš 1964, 365).

Treťou povestou, ktorú na tomto mieste spomenieme, je tzv. povest' o bielom koni, ktorá bola zaznamenaná v uhorskej kronikárskej tradícii.⁶ Svätopluk v nej s predstaviteľmi staromaďarských kmeňov vymieňa zem, trávnu a vodu za bieleho koňa, pozlátané sedlo a pozlátanú uzdu. Išlo o ľstivú dohodu, na základe ktorej si nárokovali právo na celú Svätoplukovu krajinu: „Arpád ti odkazuje, aby si ihneď opustil túto zem, ktorú od teba kúpili za koňa, trávnu za uzdu a vodu za sedlo“ (Krajčovič 1985, 57). Svätopluk sa spočiatku chce vojensky brániť, no nakoniec z boja utečie a utopí sa v Dunaji: „Maďari ho prenasledovali až k Dunaju, kde sa prestrašený vrhol do rieky a utopil sa“ (ibid., 57). Predpokladá sa, že formulácia tejto povesti je umelo vytvoreným účelovým konštruktom uhorských kronikárov,⁷ ktorí sa potupením Svätopluka ako významného predstaviteľa dávnejšej slovanskej štátnosti snažili podporiť myšlienku o nadradenosti maďarskej uhorskej šľachty nad ostatnými národnosťami v Uhorsku.⁸

Na základe stručného predstavenia troch stredovekých povestí tematizujúcich smrť Svätopluka si môžeme všimnúť základné rozdiely vyplývajúce z miesta ich zápisu. Týkajú sa jednak samotných motívov, jednak intencionality daných naračných prameňov. Uvedené povesti sa teda líšia v spôsobe zobrazenej smrti: prirodzená smrť – smrť v boji; v prítomnosti ďalších osôb: verejná smrť pri svojich synoch, resp. smrť na bojisku – anonymná (s výnimkou mníchov) smrť v kláštore; v mieste úmrtia: bližšie nešpecifikované miesto – nitriansky kláštor – Zadunajsko, resp. Dunaj. Leitmotívom povesti o troch prútoch je panovnícka múdrosť a poučenie, v prípade zoborskej povesti je to panovnícka ľútosť a pokánie a povest' o bielom koni je zase vyjadrením negatívneho obrazu Svätopluka, ktorý je vykreslený ako nerozumný, chamtivý, zbabelý a vojensky neschopný vládca. Aspekt, v ktorom sa tieto povesti zhodujú, je zdôraznenie kauzality medzi Svätoplukovým úmrtím a následným rozpadom jeho ríše.

Naším cieľom je sledovať, aké sú základné tendencie narábania s motívom Svätoplukovej smrti v rámci diel slovenskej prózy. Zaujímá nás intertextuálny vzťah týchto literárnych diel k predstaveným predlohovým textom (pretextom). Všimame si uplatňovanie postupov medzitextového nadväzovania, akými sú adícia (pridávanie prvkov), substitúcia (nahradenie prvkov), eliminácia (vypustenie prvkov) či kontaminácia (prepájanie prvkov).⁹ Ďalej uvažujeme nad významom a celkovým stvárnením motívu Svätoplukovej smrti v štruktúre diela. Svätoplukovskej tematike,

⁶ Okrem uvedenej povesti zaznamenali uhorské kroniky viaceré povesti, v ktorých Svätopluk umiera v dôsledku bojov so staromaďarskými kmeňmi, napr. povest' o bitke pri rieke Rakus, vesprímska či pilíšska povest' (Steinhübel 2016, 274 – 278). Ich zaujímavou črtou je, že Svätoplukovu smrť lokalizujú nie v okolí Nitry, ale v Zadunajsku. Podrobnejšie sa týmto naračným prameňom na tomto mieste nevenujeme, pretože v rámci neskorších diel slovenskej literatúry nenašli výraznejší ohlas.

⁷ Tvrdí to Ján Tibenský: „Podľa nášho názoru ide o výtvar umelý, produkt fantázie starých uhorských kronikárov“ (Tibenský 1963, 68), podobne aj Matúš Kučera: „vykonštruovali legendu o tom, ako veľkomoravský Svätopluk predal svoju krajinu za bieleho koňa, čím sa pochopiteľne usilovali ako-tak vysvetliť okolnosti, za ktorých nadobudla trieda feudálov zeme, ktoré drží, a ako získala feudálnu zvrchovanosť nad ľuďmi, ktorému vládne“ (Kučera 1985, 260). Martin Homza argumentuje tým, že táto verzia povesti sa začala objavovať až v priebehu 14. storočia. Starší kronikári, napr. Šimon z Kézy ju ešte nepoznajú a o Svätoplukovi sa buď nevyjadrujú vôbec, alebo ho reflektujú v pozitívnejšom svetle ako uvedená povest' (Homza 2013, 70).

⁸ Porovnaj výrok Martina Homzu: „Negatívne rozprávania o Svätoplukovi I. tvorí východisko podmaniteľskej, panskej, či hunskej teórie – teórie zdôvodňujúcej pôvodne sociálnu a neskôr i etnickú výlučnosť a nadradenosť uhorskej, neskôr maďarskej šľachty nad inými vrstvami či národmi uhorskej spoločnosti“ (Homza 2013, 55 – 56).

⁹ Pre podrobnejšiu charakteristiku postupov medzitextového nadväzovania pozri práce Tibora Žilku: *Postmoderná semiotika textu* (2000), *(Post)moderná literatúra a film* (2006), *Text a posttext* (2011).

resp. vyobrazeniu jeho smrti sa v slovenskej literatúre venujú viacerí autori. Pre potreby nášho príspevku ich môžeme rozdeliť do dvoch skupín. Najskôr sa venujeme dielam autorov malej epickej prózy, v ktorých žánrovo prevažuje povest: Jozef Cíger Hronský, Ľudovít Janota, Ján Domasta, Milan Ferko, Laco Zrubec, Anton Pižurný a Peter Vrlík. Následne približujeme tvorbu autorov veľkej epickej prózy, v ktorých žánrovo prevažuje román, resp. novela: Jozef Miloslav Hurban, Ladislav Nádaši Jégé, Milan Ferko a František Rábek. V prípade rozboru daných textov ide o parciálne interpretačné uchopenie namierené na konkrétny výstavbový element týchto próz – smrť Svätopluka. Jednotlivé interpretačné zistenia zároveň stavíme do vzájomnej komparácie.

PODOBY SVÄTOPLUKOVEJ SMRTI V RÁMCI MALEJ EPICKEJ PRÓZY

V súbore literárnych diel, ktoré sme zahrnuli do skupiny malej epickej prózy, si možno všimnúť dve základné tendencie v prístupe k stredovekým naračným prameňom ako predlohám. Prvý spôsob spočíva v tom, že autori v rámci textu výraznejšie nadväzujú iba na jeden pretext. Ak chcú nadviazať na ďalšiu zachovanú pamiatku, tak jej venujú samostatný text, v ktorom tieto motívy rozvíjajú. Nedochádza teda ku kontaminácii predlôh. V druhom prípade autori v rámci jedného textu využívajú viaceré predlohy, ktoré kombinujú (navzájom kontaminujú), resp. s ktorými ďalej tvorivo narábajú.

Príkladom na prvý uvedený spôsob sú texty Jozefa Cígera Hronského, Ľudovíta Janotu, Jána Domastu a Milana Ferka. Hronský sa Svätoplukovej smrti venuje v dvoch samostatne fungujúcich textoch, medzi ktorými nie je vzájomná obsahová súvislosť: *Slzy Svätožizny* a *Zakopaný meč pod Zoborom*.¹⁰ Povest *Slzy Svätožizny* nadväzuje na trojprútofský motív. Pozornosť púta už názov, v ktorom sa nekladie dôraz na Svätopluka, ale na jeho ženu Svätožiznu. Na základe motívu slz evokujúcich smútok možno anticipovať negatívne vyústenie príbehu. Text obsahovo pozostáva z dvoch častí. Prvá z nich je priamym spracovaním obrazu Svätopluka na smrteľnej posteli (miesto úmrtia nie je bližšie lokalizované) ako pouča svojich synov pomocou lámania prútov. Druhá časť je oproti predlohe pridaným motívom – smútok Svätožizny z nesvornosti synov, ktorí nedodržali rady svojho umierajúceho otca: „*Synovia Mojmír, Svätopluk a Predslav zabudli na jeho posledné slová, darmo ich pripomínala synom i matka Svätožizna*“ (Hronský 2001, 42). Napomínanie synov je teda prítomné až dvakrát, najprv od Svätopluka, neskôr od Svätožizny. Akcentovanie významového odkazu povesti – dôležitosť súdržnosti – sa tu dosahuje práve pomocou postavy Svätožizny, ktorej smrť sa taktiež usúvzťažňuje s motívom prútov: „*Svätožizna na smrteľnej posteli naposledy pokropila slzami prúty mocného kráľa Svätopluka*“ (ibid., 42). Kým v Svätoplukovom prípade predstavujú prúty výzvu na súdržnosť, tak v Svätožizninom prípade sú skôr vyjadrením definitívneho rozkolu medzi jej synmi. Tragický osud rieši sa tak v texte zvyrazňuje až dvakrát. Posledná veta povesti má charakter akejsi pozitívnej výzvy do budúcnosti, ktorú autor adresuje súčasníkom: „*ich potomci volákedy pochopia múdru radu kráľa Svätopluka, naučia sa žiť v svornosti a láske a zasa zakvitne zem, nad ktorou vládla mocná ruka kráľa Svätopluka*“ (ibid., 42).

Druhá Hronského povest *Zakopaný meč pod Zoborom* je spracovaním zoborskej povesti o Svätoplukovom pustovníčení v Zoborskom kláštore. Na rozdiel od *Slzy Svätožizny*, tu nemožno badať výraznejší odklon od predlohy, resp. jej zásadnejšie rozvinutie. S výnimkou záverečnej pasáže o symbolickej návratnosti Svätoplukovho meča autor dodržiava naračnú štruktúru podľa záznamu v *Kosmovej kronike*. Autor však nepracuje s motívom ľútosti, resp. bližšie sa neozrejmjuje dôvod, pre ktorý Svätopluk do kláštora prišiel. Samotná smrť je tu presne lokalizovaná (okolie vrchu Zobor pri Nitre) a relatívna anonymná – prítomní mníši sa rozhodnú uchovať tajomstvo jeho identity: „*Na kameni všetci traja prisahali, že neprezradia nikomu, koho tu pochovávali, keď*

¹⁰ Znenie oboch textov čerpáme zo súborného vydania Hronského povestí: *Slovenské povesti* (2001).

taká bola jeho žiadosť“ (ibid., 45). Hronský v závere textu posúva postavu Svätopluka do polohy národného mýtu. Svätoplukov odkaz je totiž naďalej prítomný aj po jeho smrti, konkrétne prostredníctvom zakopaného meča: „keď Svätoplukov národ viedol vojnu za slobodu, ľudia počuli zavše čudný cvengot spod zeme okolo Zobora“ (ibid., 45). Práve motív meča, ktorý sa podľa rozprávača opakovane objavuje pri národnom boji za slobodu, je symbolickým vyjadrením kontinuity medzi dávnou vládou Svätopluka a Slovákmi ako dedičmi jeho odkazu. To možno považovať za hlavnú myšlienku tohto textu – Svätopluk musel najprv umrieť, aby mohol v prípade potreby symbolicky prísť svojmu národu na pomoc.

Ludovít Janota začlenil do svojej publikácie *Slovenské hrady* (1935) aj kapitolu venovanú nitrianskemu hradu.¹¹ Po pomerne rozsiahlom prerozprávání kľúčových dejinných okamihov viažucich sa na Nitru od raného stredoveku až do 20. storočia, autor k tejto kapitole pričlenil aj svoju verziu zoborskej povesti. Od ostatného textu nie je zvlášť vyčlenená a nie je ani pomenovaná. Začína sa obrazom nepokojného jazdca, Svätopluka, smerujúceho ku kláštoru: „Hej! Ta! Ta! Medzi tiché múry, medzi zbožných mníchov, do krajov tichý a hojivých modlitieb“ (Janota 1996, 223). Podstatnú časť textu zaberá opis Svätoplukovej prípravy na vstup do kláštora – zabitie koňa, zbavenie sa meča a panovníckych šiat. Oproti Hronskému však venuje oveľa viacej pozornosti zdôrazneniu motívu ľútosti, resp. Svätoplukových výčitiek svedomia: „Svätopluk, ktorého dakedajšie hriechy, spáchané v honbe za mocou a slávou prinášajú medzi zbožných mníchov“ (ibid., 226). Ozrejmjuje sa teda aj konkrétny dôvod pre vstup do kláštora. Ako príčina ľútosti sa tu zdôrazňuje najmä vydanie Rastislava Nemcom. V poslednej tretine textu sa objavuje podobná mýtizujúca pasáž ako u Hronského: „Ja ešte prídem, iste prídem, potom, keď národ bude najviac potrebovať môj meč...“ (ibid., 227). Rozdiel spočíva v tom, že u Janotu Svätopluk, opäť pars pro toto zastúpený motívom meča, sám predpovedá svoj návrat – oproti konštatujúcej výpovedi rozprávača u Hronského. Posledná veta diela je zároveň informáciou o lokalizácii Svätoplukovho hrobu na vrchu Zobor: „Mnísi vyniesli Svätoplukovo telo na vrch Zobor“ (ibid., 227).

Janota vytvoril aj povest' nadväzujúcu na trojprúťovský motív, tú však od ostatného textu vyčlenil samostatným názvom *Polámané prúty*. Aj v tomto prípade je dej priestorovo ukotvený v prostredí Nitry: „V nádhernej dvorane nitrianskeho hradu ležal na posteli starušký kráľ Svätopluk“ (ibid., 227). Súvisí to zrejme s intenciou publikácie, v ktorej autor jednotlivé povesti priraduje ku konkrétnym hradom. Text pozostáva zo scény, v ktorej Svätopluk necháva svojich synov lámať prúty a následne vyriekne známe posolstvo o súdržnosti. Tým sa povest' končí. Samotný okamih smrti nie je zobrazený a netematizujú sa ani okolnosti rozpadu ríše v dôsledku neskoršej nesvornosti Svätoplukových synov. Táto motivická línia z predlohy sa tu vypúšťa, záver akoby zostal otvorený.

V podobnom duchu ako Janotove *Slovenské hrady* sú koncipované aj *Povesti o slovenských hradoch*¹² (2013) Jána Domastu, v ktorých taktiež možno nájsť povest' vystavanú okolo trojprúťovského motívu pomenovanú jednoducho *Tri prúty kráľa Svätopluka*. Domastovo spracovanie je oproti prvým dvom rozoberaným autorom umelecky prepracovanejšie. Text je výrazne rozsahovo širší, vystupuje v ňom väčší počet postáv, vo väčšej miere sa využívajú priame prehovory postáv a samotný Svätopluk je vykreslený plastickejšie. Autor dokonca pracuje s motívom nadprirodzena, ktorý je síce typický pre žáner povesti, no pre svätoplukovskú tematiku je nekonvenčný. Motívy z predlohy – konkrétna scéna lámania prútov a poučenie synov – sa síce objavujú v relatívne ustálenej podobe, no predstavujú iba záverečné vyústenie zložitejšieho sujetu.

¹¹ Znenie čerpáme z novšieho vydania Janotových povestí: *Slovenské hrady. Diel druhý* (1996).

¹² Ide o štvrté vydanie Domastových povestí, ktoré boli pôvodne uverejnené v rámci štvorzväzkovej publikácie *Povesti o hradoch* (1967 – 1974).

Celá povesť sa nesie v duchu očakávania Svätoplukovej smrti. Ten je vyobrazený ako zostarnutý a zoslabnutý panovník na sklonku života. Jeho zhoršený zdravotný stav nie je pre poddaných, z ktorých sa explicitne spomínajú práve obyvatelia Nitry, žiadnym tajomstvom: „V Nitre už všetci vedeli, že vládár má slnka naozaj namále. Len kráľ si nepripustil ani najmenšiu pochybnosť o tom, že sa po niekoľkých dňoch znova postaví na nohy“ (Domasta 2013, 57). V úvodnej časti deja si Svätopluk ešte odmieta pripustiť koniec svojho života. O blížiacей sa smrti ho oboznamuje nadprirodzená postava – sprievodca mŕtvych, ktorý sa vyznačuje neľudským vzhľadom: „Mních nemá tvár, len akási hmla je namiesto nej. A v hmle sa javí čosi ako ľudské oči, ľudské ústa, chvíľami ako úškrn kostlivca. Ani ruky nemá ako človek!“ (ibid., 58). Prichádza po Svätopluka, aby ho odviedol zo sveta živých. Ide o zaujímavý moment, pretože Svätopluk tu neumiera ani v boji s nepriateľom, ani na základe Isti, resp. ani obyčajnou prirodzenou smrťou, ale na základe zásahu bytosti, ktorá je v podstate alegóriou, resp. stelesnením samotnej smrti. Svätoplukovo úmrtie sa tým teda výraznejšie posúva do mýtizovaného pólu.

Svätoplukovi sa nakoniec podarí presvedčiť sprievodcu, aby mu dovolil vykonať ešte jednu vec vo svojom živote. Chce si poslednýkrát pohovoriť so svojimi synmi a dať im poučenie pre vládnutie. Sprievodca s týmto návrhom súhlasí, ale iba pod podmienkou, že zoberie Svätoplukovu dušu (opäť nadprirodzený motív) na cestu, na ktorej mu ukáže všetky, zväčša negatívne, dôsledky jeho neuvážaných panovníckych rozhodnutí: „Pred chvíľou bol u mňa posol smrti. Sfúkol mi belmo z očí a videl som všetky svoje chyby“ (ibid., 62). Uvedomenie si svojich chýb a ich olutovanie predstavuje ťažisko povesti, pretože iba vďaka tomuto novému poznaniu bol Svätopluk schopný vymyslieť podobenstvo o troch prútoch. Domastova povesť je tak v istom zmysle mýtom o vytvorení trojprútového posolstva. Dôraz sa tu kladie na samotný proces koncipovania tejto myšlienky. Svätoplukov dejový oblúk sa uzatvára v poslednej časti textu, keď svoju smrť prijíma už vyrovnané: „Keď načím, nuž podme, povie kráľ. Nedosiahol som všetko, čo som zamýšľal, no nechávam tu troch synov“ (ibid., 65). Predstavený sujet je sekundárne aj príbehom o akceptovaní vlastnej pomínutelnosti, pretože: „aj králi umierajú. Ani jeden strom nerastie do nebies. Každá cesta sa raz skončí“ (ibid., 58).

Milan Ferko sa vo svojej tvorbe systematicky zaoberá spracovaním dejinných udalostí (nielen) 9. storočia. Podstatnú časť publikácie *Staré povesti slovenské* (1990) predstavujú povesti s veľkomoravskou tematikou. V podstate ide o relatívne ucelený prierez veľkomoravskými dejinami. Svätoplukovej smrti sa autor venuje až v troch textoch, pričom v každom z nich nadväzuje na iný stredoveký naračný prameň naznačený v názve povesti: *Tri prúty kráľa Svätopluka* – trojprútovej motív; *Hrst' zeme, krpka vody, veniec trávy* – povesť o bielom koni; *Svätopluk na Zobore* – zoborská povesť. Ide o relatívne samostatné texty, no ak ich postavíme vedľa seba, všimneme si, že udalosti v nich opísané na seba chronologicky nadväzujú, t. j. že spoločne vytvárajú ucelený dejový oblúk: 1. smrť Svätopluka a poučenie synov o súdržnosti; 2. nehody medzi synmi vedúce k oslabeniu krajiny voči útokom Maďarských kmeňov; 3. pokánie Svätopluka mladšieho v zoborskom kláštore. Z uvedeného vyplýva, že len prvá z povestí sa týka Svätopluka I. – otca, pretože zvyšné dva texty zobrazujú Svätopluka II. – syna.

V povesti *Tri prúty kráľa Svätopluka* sa zobrazuje smrť Svätopluka, ktorá nie je presne lokalizovaná, na rozdiel od Janotovho a Domastovho spracovania. V úvodnej pasáži sa rozsiahlou enumeráciou remeselníckych činností zdôrazňuje, že napriek blížiacей sa smrti panovníka, bežný život v ríši musí pokračovať: „Keď umieral kráľ Svätopluk, rudníci a jamníci v slovenských a českých horách ďalej dolovali z útrov zeme, zlaté, strieborné a medené poklady“ (Ferko 1990, 233). Môže to súvisieť s akcentovaním potreby schopného nástupcu, ktorý by zabezpečil chod krajiny. To je v podstate leitmotívom tejto povesti zachovávajúc intenciu predlohy. Svätopluk sa snaží zabezpečiť, aby zostala ríša súdržná aj po jeho smrti. Naprieč celým textom sa anticipuje rozvrat ríše: podmanené kniežatá sa chystajú osamostatniť a medzi následníkmi panujú rozpory. Synovia sú rozhádaní ešte

počas Svätoplukovho života: „bola z toho taká hádka, akoby už kráľ Svätopluk umrel“ (ibid., 235). Poučenie o súdržnosti sa tu tak neštylizuje s pátosom ako posledné láskavé slová umierajúceho panovníka, ale pragmaticky ako nevyhnutnosť, kvôli pretrvávajúcim a kulminujúcim sporom: „synovia odišli od neho nie ako bratia, ale ako sokovia“ (ibid., 236). V závere sa explicitne usúvzťažňuje Svätoplukova smrť s rozpadom krajiny. Je to okamih zlomu: „Velkomoravská ríša sa začala rozpadat' už v ten deň, keď umieral jej tvorca – kráľ Svätopluk“ (ibid., 236).

V druhej zo spomínaných povestí *Hrst' zeme, krpka vody, veniec trávy* Ferko rozvinul motív bratskej nesvornosti. Ide najmä o spory Mojmíra II. a Svätopluka II.: „Zmyslom jeho života sa stalo zničiť brata. Robil to tak urputne, že Mojmír ho musel pozbaviť aj obmedzenej vlády v nitrianskom údelnom kniežatstve“ (ibid., 243). Motivické jadro z povesti o bielom koni autor adaptuje na Svätopluka II. Ten chce uzavrieť dohodu s maďarským náčelníkom, aby získal vojenskú podporu proti Mojmírovi II.: „tisíc jazdcov bude patriť tebe, knieža. Ako prísažný dar ti ponúkam koňa s uzdou a sedlo“ (ibid., 243). Keď Svätopluk II. odhalí leš maďarského náčelníka, tak podobne ako v predlohe utečie, no vo Ferkovom spracovaní nakoniec neumiera. Tento motív sa tu vypúšťa: „Vtedy Svätopluk ešte unikol smrti, ale mal pocit, že sa mu ženie za kopytami darovaného koňa“ (ibid., 246). Má to zrejme sčasti aj pragmatický dôvod, aby autor mohol využiť postavu Svätopluka II. aj v rámci ďalšieho textu.

V povesti *Svätopluk na Zobore* je zobrazený Svätopluk mladší, ktorý ľutuje svoje neuvážené skutky proti svojim bratom, a preto sa rozhodne žiť ako pustovník v zoborskom kláštore. Motív pustovníčenia je totožný s predlohou, podobne aj „rituál“ pred vstupom do kláštora: „Zaklal svojho bieleho koňa. Spolu s opaskom a mečom ho pochoval. Hrob privalil skalou“ (ibid., 248). Ferko však zoborskú povesť vo viacerých ohľadoch autorsky pretvára. V prvom rade výmenou postáv Svätopluka I. za II. Vzhľadom na to dochádza aj k modifikácii kľúčového motívu ľutosti. Svätopluka-otca tradične privádzajú do zoborského kláštora iné dôvody (napr. zrada Rastislava) ako v tomto prípade Svätopluka-syna (zrada brata). Oslabený je aj aspekt anonymity. V predlohe Svätopluka nikto nespozná. Vo Ferkovej verzii spoznáva mladého Svätopluka igumen kláštora a neskôr za ním dokonca prichádza matka Svätožizňa a brat Mojmír, s ktorým sa v závere diela uzmieri. Tým sa uzatvára dejový oblúk o bratskej nesvornosti. Podoba smrti je taktiež autorským spracovaním. Svätopluk II. síce umiera v kláštore, nie však prirodzene ako v predlohe, ale v dôsledku pomsty župana Zemevíta.

Druhý spomínaný spôsob medzitextového nadväzovania spočívajúci v kontaminácii viacerých pretextov v rámci jedného posttextu je príznačný pre texty Antona Pižurného *Zrnko piesku pod Zoborom*¹³ a Petra Vrlíka *Posledné dni kráľa Svätopluka*¹⁴.

Základná dejová línia Pižurného textu vychádza zo zoborskej povesti. Lineárne plynúci dej je rámcovaný príchodom Svätopluka do kláštora na „úpätí bájnemu vrchu Zobor“ (Pižurný 2021, 95) a jeho smrťou v závere diela. Značná pozornosť je venovaná príprave na vstup do kláštora. Táto časť textu sa vyznačuje istou mierou dramatickosti dosahovanou narábaním s prírodným motívom hromu. Daždivé počasie a búrka korešpondujú s prežívaním Svätopluka pociťujúceho vnútorný nepokoj. Autor opisuje, ako sa Svätopluk zbavuje svojej identity panovníka a stáva sa mníchom. Táto metamorfóza prebieha v troch postupných krokoch, pričom zakaždým je prítomný aj motív hromu. Prvýkrát zahrní, keď sa Svätopluk zbavuje svojich šiat, meča a koňa, druhýkrát, keď vstúpi do kláštornej brány a tretíkrát, keď je prijatý do kláštora a získava novú identitu: „Muž bol prijatý do kláštora a dostal meno Ignác. Vtedy zahrnelo po tretí raz“ (ibid., 97).

K pridaným motívom k predlohe patrí aj celkové stvárnenie kláštorného prostredia vyplnené postavami mníchov, ktorí so Svätoplukom vstupujú do vzájomných interakcií. Autor sa

¹³ Text je súčasťou publikácie *Povesti a legendy. Medzi láskou a smrťou* (2021).

¹⁴ Text je súčasťou publikácie *Najstaršie slovanské báje, legendy a povesti* (2023).

podrobnejšie venuje aj opisu Svätoplukovho pôsobenia v kláštore: nadobúda rehoľné meno, stáva sa archivárom, po nociach spisuje svoje myšlienky, rozpráva ostatným mníchom poučné príbehy. Zaujímavé je kladné charakterové vykreslenie Svätopluka. V Pižurného spracovaní je to múdry, pokojný, gramotný a nápomocný muž, ktorý sa v kláštore skrýva pred výčitkami svedomia. Tie sa stávajú predmetom retrospektívnej kompozičnej línie. Svätopluk pri rozprávaní príbehov spomína na svoju minulosť. Jedným z príbehov je práve príhoda o tom, ako sa nechal oklamať a predal krajinu za bieleho koňa, pozlátené sedlo a uzdu: „*Veľmi sa potešil, lebo sa domnieval, že je to poplatok za prenajatú pôdu*“ (ibid., 102). Dôvodom Svätoplukovej ľútosti, pre ktorú sa rozhodol opustiť svoj panovnícky život a utiahnuť sa do kláštora, je tak práve naračné jadro povesti o bielom koni. Autor ho funkčne a organicky pričlenil k zoborskej povesti, pričom zároveň vytvoril ohraňenie oboch pretextov prostredníctvom využívania retrospektívy popri lineárnej kompozícii. Na povest o bielom koni sa v texte odkazuje viackrát. Najprv v podobe alúzií a snových vízií: „*Ale on mal zvláštne sny o akejsi čutore vody z Dunaja, úrodnej zemi a o bielom koni*“ (ibid., 96), neskôr z rozprávania samotného Svätopluka. V rámci nadväzovania na povest o bielom koni sa v súlade s predlohou spomína aj Svätoplukova smrť utopením v Dunaji: „*Svätopluk predsa už nie je medzi živými. Ten sa po boji s dobyvatelmi utopil v Dunaji*“ (ibid., 102). V tomto prípade však ide o mystifikáciu, keďže Svätopluk v Pižurného povesti prežil a tajne utiekol do kláštora, kde nakoniec zomrel prirodzenou smrťou.

Prepojenie oboch predlôh má za následok aj modifikáciu zoborskej povesti. Môžeme totiž predpokladať, že koň, ktorého sa Svätopluk zbavuje na Zobore, je ten istý, ktorého dostal do daru pri „predaji krajiny“: „*podíšiel k svojmu koňovi, ktorý mal zlatom vybíjané sedlo*“ (ibid., 96). V istej miere sa odklon od predlohy prejavuje aj v tom, že Svätopluka spozná jeden z mníchov ešte pred smrťou, no ostatní mnísi mu neveria. Svätopluk nakoniec v súlade s predlohou verejne oznamuje svoju totožnosť až na smrteľnej posteli: „*Ďakujem vám. A poviem vám aj to, kto som bol predtým. Bol som naozaj knieža Svätopluk*“ (ibid., 103). Narábaním s motívom zakopaného meča, ktorého mýtické cvendžanie sa ožýva v zoborských lesoch, Pižurný nadviazal na tradíciu reprezentovanú Hronským a Janotom, ktorí taktiež zdôrazňovali pretrvanie Svätoplukovho odkazu prostredníctvom jeho meča.

Vrlík vo svojej povesti taktiež nadväzuje na dva pretexty, konkrétne zoborský a trojprútofský motív. V porovnaní s Pižurným je to rozsahovo výrazne kratší a umelecky menej prepracovaný text. Ide v podstate o juxtapozíciu dvoch obrazov. Predlohy tu môžu pôsobiť dojmom, akoby len boli postavené vedľa seba bez výraznejšej vzájomnej súvislosti. Prvá časť textu vychádza zo zoborskej povesti a tematizuje Svätoplukov príchod do kláštora. Motívy z predlohy sa v nej výraznejšie nerozvíjajú. Táto časť teda funguje skôr ako východisko rozprávania. Vytvára sa v nej priestor na samotné ťažisko povesti, ktoré je už nadviazaním na trojprútofský motív. Zaujímavé je prepojenie oboch predlôh. Svätopluk krátko pred smrťou oznamuje mníchom svoju totožnosť, čo je v zhode so zoborskou povestou. Následne však neumiera, ale chce hovoriť so svojimi synmi, aby ich poučil: „*ja som veľký kráľ Svätopluk. Bol som udatným bojovníkom a obávaným vládcom. Teraz prosím, aby ste k mojej smrteľnej posteli povolali mojich troch synov*“ (Vrlík 2023, 88). Ide o moment kontaminácie oboch pretextov. Okrem toho sa však Vrlíkova povest od predlôh výraznejšie neodkláňa. Keď Svätopluk vyriekne svoje posolstvo o súdržnosti, tak umiera, jeho smrť teda nie je anonymná a je lokalizovaná na Zobor. V závere textu sa konštatuje rozpad ríše v dôsledku sporov Svätoplukových synov: „*Jeden rok žili traja bratia v mieri, ale potom povstala medzi nimi roztržka*“ (ibid., 88).

Laco Zrubec a jeho próza *Svätoplukova posledná*¹⁵ predstavuje v kontexte rozoberaného súboru textov špecifický prípad, preto ju zaraďujeme až na koniec. Dielo sa síce tematicky viaže

¹⁵ Text je súčasťou publikácie *Staronitrianske tragédie* (1995).

na Svätoplukovu smrť, no jej podoba je autorsky originálna, pri jej stvárnení sa nenadväzuje ani na jeden zo spomínaných naračných prameňov. Dej sa začína rozhovorom zostarnutého Svätopluka so svojou dvornou vešticou. Tá mu úmyselne oznamuje falošnú predpoveď, že do troch dní zomrie. Po tejto správe sa zásadne mení Svätoplukov stav: „Ubudlo mi síl. Zdá sa, že už nevládzem ani vstať. Ruky a nohy mi oťaželi. Bolest' mi zaplavila hrud“ (Zrubec 1995, 39). Ide o lešť, ktorú vymyslel Kuroň, spojenec Wichinga, franského biskupa. Chce doceliť, aby Svätopluk zapochyboval o svojom zdraví, pretože predstavuje poslednú prekážku pred latinizáciou veľkomoravskej kultúry: „Svätopluka načím odstrániť čím skôr. Je brzda latinskej liturgie, ktorá sa bude musieť šíriť po celom Nitriansku“ (ibid., 37). Autor tak prostredníctvom motívu Svätoplukovej smrti rozvíja problematiku sporov slovanského a latinského duchovenstva. Je pri tom zaujímavé, že Svätopluka vykresľuje ako obrancu slovanskej liturgie, pretože tradične sa zobrazuje skôr v opačnom póle a pripisuje sa mu vyhnanie Metodových žiakov a pod.

Svätoplukova smrť sa tu teda neusúvzťažňuje s rozpadom ríše, ale s prehrou domáceho duchovenstva: „V ceste k latinizácii stojí už len staručký Svätopluk“ (ibid., 37). Taktiež sa nepracuje s motívom ľútosti a prehodnocovania života, Svätopluk je naopak vykreslený v pozitívnom svetle. Svätopluk nakoniec zomiera sám pri prechádzke po nitrianskych lesoch, t. j. nezomiera v kláštore ako pustovník, ani pri poučaní svojich synov, ani násilne utopením v Dunaji. Svoje posledné chvíle trávi meditatívne v jesennej prírode. Ide o prirodzenú smrť, ku ktorej však prispeli odporcovia slovanskej liturgie. Tým sa zvyrazňuje intrigánstvo franského duchovenstva, ktoré sa usilovalo znemožniť misijnú činnosť Konštantína a Metoda. V texte sa síce objavuje aj krátka zmienka o troch prútoch, ale v podstate je to iba alúzia, ktorá na celkové ideové vyznenie deja nemá zásadnejší vplyv. V rámci originálneho Zrubcovho príbehu môže dokonca pôsobiť do istej miery rušivo.

SVÄTOPLUKOVA SMRŤ V KONTEXTE VEĽKEJ EPICKEJ PRÓZY

Formát veľkej epickej prózy núka autorom širšie žánrové možnosti na spracovanie veľkomoravskej, resp. svätoplukovskej tematiky, čo sa odzrkadľuje aj v prípade motívu Svätoplukovej smrti. Žánrovo ide o historickú prózu väčšieho rozsahu, ktorá poskytuje priestor na komplexnejšie literárne reflektovanie dlhšieho dejinného obdobia. Nejde teda len o vybrané (hoci zásadné) epizodické udalosti, ako v prípade vyššie spomínanej krátkej prózy. Autori sa v súvislosti s osobnosťou Svätopluka orientujú skôr na vykreslenie jeho charakterového profilu na základe konkrétnych činov a na zobrazenie jeho zápasu o politickú moc v krajine, či už smerom dovnútra s Rastislavom, alebo smerom von s Východofranskou ríšou. Samotný okamih smrti tak v týchto textoch nezastáva výraznejšiu funkciu, pretože ťažisko rozprávania spočíva na samotnom Svätoplukovom živote.

Jozef Miloslav Hurban vo svojom diele *Svadba kráľa veľkomoravského* (1842) zobrazuje Svätopluka, ktorý prostredníctvom sobáša s českou princeznou upevní svoju ríšu, resp. slovanské národy. Svätoplukovu smrť síce spomína, ale len v rámci prehovoru rozprávača v závere diela: „Najmä Bořivoj bol jeho naj dôvernejším spojencom. Do smrti obidvoch týchto panovníkov, a prišla na nich takmer odrazu, bola Veľká Morava nepodmaniteľná, všetky nepriateľské šípy a strely sa od nej odrážali“ (Hurban 2014, 46). Pre Hurbana nie sú dôležité okolnosti smrti, bližšie neuvádza miesto ani spôsob úmrtia. Zdôrazňuje najmä to, že Svätopluk a Bořivoj zomreli v podobnom čase, čím sa účelovo snaží vyzdvihnúť spojenectvo oboch slovanských panovníkov. Samotná štylizácia môže pripomínať topickú formulu charakteristickú pre žánr rozprávky: „žili šťastne až kým nepomreli“, čo len posilňuje mýtizujúci aspekt tejto prózy. Hurban teda aj zmienku o Svätoplukovej smrti podriaďuje celkovej intencii svojho textu, vytvoriť idealizovanú predstavu o dávnej súdržnosti slovanských národov oproti cudziemu, v diele konkrétne nemeckému, elementu.

Román *Svätopluk* (1928) Ladislava Nádašiho-Jégého sa dejovo odohráva v šesťdesiatych a na začiatku sedemdesiatych rokov deviategého storočia. Hlavná dejová línia je zameraná na Svätoplukov rastúci politický vplyv v krajine, spory so strýkom Rastislavom a vojnu s Východofranskou ríšou, po ktorej zasadol na veľkomoravský trón. Román však obsahuje aj doslov, ktorý sa odohráva v odstupe dvadsiatich rokov oproti primárnemu deju. Súčasťou tohto doslovu je najmä obraz Svätoplukovej smrti. Oproti Hurbanovi ju Jégé presne datuje do roku 894 a podrobnejšie ju aj opisuje. Svätopluk umiera násilnou smrťou počas poľovačky, keď doňho z pomsty hodí kopiju syn jeho milenky Jarslavy, ktorú v hneve zavraždil: „Zrazu pocítil ukrutný, bolestný pichľavý úder do chrbta a hodiace ruku mimovoľne naspäť, zachytil kopiju“ (Jégé 1963, 132). V tomto prípade nejde o medzitextové nadväzovanie na žiadnu z predloh, ale o výsledok autorovej invencie. Takto vyobrazená smrť totiž nie je v diele samoúčelná, autor jej prostredníctvom necháva Svätopluka potrestať¹⁶ za jeho nemorálne činy počas života: „Ale každý skutok nesie v sebe zárodok následkov často omnoho závažnejších, ako bol on sám“ (ibid., 132). Obraz Svätoplukovej smrti je teda v tomto diele zároveň nositeľom idey o kauzálnej neodvratnosti následkov. V kontexte Jégého prózy možno Svätoplukovu smrť interpretovať tak, že on sám je za ňu zodpovedný tým, akých rozhodnutí a nemorálnych činov sa v priebehu deja dopustil.

Milan Ferko sa v rámci svojej románovej tvorby venuje Svätoplukovej osobnosti v trilógii *Svätopluk* (1975), v románe *Svätopluk a Metod* (1985) a v románe *Svätoplukovo dedičstvo* (1989). Tieto diela spoločne mapujú veľkomoravské dejiny v časovom rozpätí zhruba šesťdesiatich rokov. Svätopluk umiera až v úvode románu *Svätoplukovo dedičstvo*, ktorý sa primárne zameriava na neúspešnú vládu a vzájomné rozbroje jeho synov. Ferko tak zdôrazňuje dôsledky Svätoplukovej smrti v kontexte neskoršieho rozdrobenia krajiny. Je to preňho natolko zásadná myšlienka, že jej venuje jeden celý román. Svätoplukova smrť tu teda predstavuje kľúčové východisko pre ďalšie rozprávanie. Autor pri jej zobrazení voľne nadväzuje na zoborskú a trojprútovskú povesť. Svätopluk najprv navštívi zoborský kláštor. Nie však pre to, aby sa stal mníchom, ale aby požiadal tamojšieho opáta o modlitby za prinavrátenie zdravia a vojenské úspechy. Ide teda skôr len o alúziu na zoborskú povesť. Trojprútovský motív je spracovaný podľa predlohy s istými modifikáciami. Svätopluk vyriekne posolstvo o súdržnosti a následne umiera. Rozdiel oproti predlohe spočíva v počte prítomných postáv, čomu zodpovedá aj väčší počet prútov. Svätoplukov korbáč tu nepozostáva z tradičných troch prútov, ale z dvanástich: „Najprv dá priniesť hrubizný dvanásťramenný korbáč“ (Fenko 2013, 331). Zaujímavým netradičným momentom je v tejto súvislosti práve to, že Ferko vytvoril okrem historicky potvrdených, resp. predpokladaných osôb Mojmíra II., Svätopluka II. a Predslava aj viacero ďalších literárnych postáv Svätoplukových potomkov, ktorí sa v tejto scéne objavujú a nárokuju si dedičstvo.

Posledným textom, ktorý na tomto mieste spomenieme je román Františka Rábeka *Tajomstvo zoborského kláštora* (2019). V kontexte svätoplukovskej problematiky ide o významné dielo, pretože rozvíja motív Svätoplukovho pokánia v zoborskom kláštore, prebratý zo zoborskej povesti. V priebehu deja prechádza Svätopluk výraznou vnútornou zmenou a mravným očistením. Z charakterovo negatívnej postavy sa stáva zbožný a skromný muž, ktorý si uvedomuje a ľutuje všetky svoje skutky. Román sa končí otvoreným záverom. Svätopluk nezomiera, štylizácia záverečnej kapitoly skôr pôsobí dojmom vnútorného duchovného znovuzrodenia. Ťažiskom diela sa stáva samotný proces vývinu postavy, ktorý je natolko zásadný, že využitie motívu smrti ako zlomového okamihu nie je potrebné.

¹⁶ K Jégého polemizovaniu s postavou Svätopluka pozri publikáciu Vladimíra Petrika: *Človek v Jégého diele* (1979).

ZÁVER

Pre autorov zaoberajúcich sa veľkomoravskou problematikou predstavuje Svätoplukova smrť atraktívnu tému. Prístupujú k nej ako k relevantnej historickej udalosti, ktorá ponúka priestor na variabilné literárne spracovanie. Základný rozdiel v uchopení tejto témy sa ukazuje na rovine genologickej. V prípade krátkej epickej prózy zastáva motív Svätoplukovej smrti v štruktúre jednotlivých textov omnoho zásadnejšie miesto, ako v prípade veľkej epickej prózy. Predstavuje totiž leitmotív diela, resp. kulminačný bod, okolo ktorého je celá próza vystavaná. Zobrazenie Svätoplukovej smrti tak nie je prostriedkom, ale zámerom. Stáva sa dominantnou témou príbehu a je výrazne sémanticky nasýtená. Naopak románové uchopenia veľkomoravskej témy sa vo väčšej miere orientujú práve na život Svätopluka v rozsiahlejšej časovej perspektíve. Jeho úmrtie síce neobchádzajú, ale narábajú s ním skôr ako s jedným z vedľajších motív. Funguje ako prostriedok, ktorý pomáha dotvoriť charakterový profil Svätopluka v súlade s celkovou intenciou textu.

Ďalším markantným rozdielom je miera intertextuálnej závislosti na stredovekých naračných prameňoch. V rámci veľkej epiky sa ponecháva väčší priestor na vytvorenie vlastnej autorskej podoby Svätoplukovej smrti zodpovedajúcej koncepcii textu. Autori malej epiky pri zobrazovaní Svätoplukovej smrti omnoho viac tendujú k využivaniu stredovekých dobových pamiatok ako predlôh. Nejde o nekritické preberanie prvkov, ale o tvorivé rozvíjanie a kombinovanie motívov. Voľba konkrétneho pretextu, či viacerých pretextov, však zásadne ovplyvňuje výsledné stvárnenie okolností Svätoplukovej smrti. Okrem toho sa diela jednotlivých autorov od seba navzájom odlišujú aj stupňom záväznosti zachovávaní prvkov z predlohy, t. j. preberanie prvkov bez výraznejších modifikácií oproti výraznejším tvorivým úpravám využívajúc rôzne postupy medzitextového nadväzovania. Spoločným menovateľom rozoberaných literárnych textov je reflektovanie motívu Svätoplukovej smrti ako istého medzníka či zlomového okamihu. Najčastejšie sa usúvzťažňuje smrť veľkomoravského panovníka s následným rozpadom krajiny, a to bez ohľadu na pretext, na ktorý sa v diele nadväzuje.

SUMMARY

For authors of artistic literature, the death of Svatopluk represents an attractive topic. This historical event offers a variable portrayal, with differences occurring at the genre level. In short prose, the death of Svatopluk represents a central place in the structure of the text. It becomes the intention of literary representation. It is the dominant topic of the text. In large prose, attention is given to the life of Svatopluk. Death is only a secondary motive. Another distinction lies in the form of intertextuality: in long prose, authors have more space to creatively reinterpret the death of Svatopluk, while authors of short prose tend to draw from medieval narrative sources. The choice of a specific pretext influences the portrayal of the death of Svatopluk. A common feature of literary texts is that they reflect the death of Svatopluk as a turning point.

LITERATÚRA

- Domasta, Ján. 2013. *Povesti o slovenských hradoch 2. diel*. Praha: Ottovo nakladatelství.
 Ferko, Milan. 1990. *Staré povesti slovenské*. Bratislava: Mladé letá.
 Ferko, Milan. 2013. *Svätopluk a Metod II*. Bratislava: FO ART.
 Homza, Martin et al. 2013. *Svätopluk v európskom písomníctve*. Bratislava: Post Scriptum.
 Hronský, Jozef Cíger. 2001. *Slovenské povesti*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
 Hurban, Jozef Miloslav. 2014. *Prózy a články*. Bratislava: Kalligram.
 Janota, Ľudovít. 1996. *Slovenské hrady. Diel druhý*. Bratislava: Columbus.

- Jégé. 1963. *Svätopluk*. Bratislava: Vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Krajčovič, Rudolf. 1985. *Veľká Morava v tisícročí*. Bratislava: Tatran.
- Kučera, Matúš. 1985. Veľká Morava a slovenské dejiny. In: *Veľká Morava a počátky československé státnosti*. Praha a Bratislava: Academia.
- Liba, Peter – Lauková, Silvia. 2012. *Svätý Cyril a svätý Metod v slovenskej literatúre*. Nitra: UKF v Nitre.
- Liba, Peter – Lauková, Silvia. 2013. *Medzi trvaním a dejinami*. Nitra: UKF v Nitre.
- Marsina, Richard. 2012. *Metodov boj*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.
- Pauliny, Eugen. 1983. *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: SPN.
- Petrík, Vladimír. 1979. *Človek v Jégého diele*. Bratislava: Tatran.
- Pižurný, Anton. 2021. *Povesti a legendy. Medzi láskou a smrťou*. Bratislava: IKAR.
- Ratkoš, Peter. 1964. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied.
- Ratkoš, Peter. 1988. *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Rábek, František. 2019. *Tajomstvo zoborského kláštora*. Marianka: Ordinariát OS a OZ SR.
- Steinhübel, Ján. 2016. *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava: Rak.
- Tibenský, Ján. 1963. Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia v období počiatkov slovenského národného obrodzenia. In: *Veľká Morava a naša doba*. Bratislava: Osveta.
- Vadrna, Marek. 2013. Obraz kráľa Svätopluka I. v českých kronikách. In: *Svätopluk v európskom písomníctve*. Bratislava: Post Scriptum.
- Vrlík, Peter. 2023. *Najstaršie slovanské báje, legendy a povesti*. Martin: Matica slovenská.
- Zrubec, Laco. 1995. *Staronitrianske tragédie*. Nitra: Horizont – Andraško.
- Žilka, Tibor. 2000. *Postmoderná semiotika textu*. Nitra: UKF v Nitre.
- Žilka, Tibor. 2006. *(Post)moderná literatúra a film*. Nitra: UKF v Nitre.
- Žilka, Tibor. 2011. *Text a posttext*. Nitra: UKF v Nitre.

KONTAKT

PhDr. Dominik Vančo, PhD.
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 01 Nitra
Slovenská republika
dvanco@ukf.sk